

CIKKEK TANULMÁNYOK

Dr. Irk Ferenc

OKK-I OSZTÁLYVEZETŐ,
AZ ÁLLAM-, ÉS JOGTUDOMÁNY DOKTORA

A ma kriminológiájának aktuális kérdései

I. A BŰNÖZÉS ALAKULÁSÁNAK ÚJ TENDENCIÁI

Közhelynéi ma már nem több, ha megállapítjuk: vége a régi szép időknek. Európa általunk lakott régióját is elérte a polgári országokból jól ismert, éveken-évtizedeken át borzongással figyelt bűnözési hullám.

Vannak – ha nem is sokan –, akik úgy vélik: e változás összefüggésben van azzal, hogy befellegzett egy társadalmi rendszernek. Lehet, hogy a magunk mögött hagyott világrend – sok negatívuma mellett – arra legalább jó volt, hogy a szó szoros értelmében valamiféle rendet biztosított a benne élő honpolgároknak?

Bármennyire kedélyt borzoló erre adandó válaszom, az sem nem eredeti, sem nem következtetések levonására alapot adó. Én ugyanis valóban úgy vélem: az elmúlt rendszer, a megbukott világrend ebből a szempontból nagyobb védelem, biztonság érzetét kellette az ún. kisemberben. Ezt a hangulatromboló és egyesek szemében a fennálló rendszerrel ellenségesnek tekinthető megállapítást azonban néhány megjegyzéssel kívánom kiegészíteni.

Előljáróban arra kívánok utalni, hogy az ún. rendszerváltás előtti utolsó időszakban már rég nem volt igaz az akkori rendszer vezetőinek (belügyminiszter, legfőbb ügyész) azon állítása, miszerint nálunk a közbiztonság szilárd. Illetve igaz volt – csak kérdés, hogy mihez képest. No és kérdés, hogy melyek a közbiztonság szilárdságának kritériumai. Számos harmadik világbeli országhoz képest a mi helyzetünk még ma is kitünő. De ha pl. a terrorista merényleteket tekintjük mértékadónak, akkor a mi régióink – legalábbis egyelőre – messze jobb képet mutat, mint a sok évszázados polgári hagyományokat és békés, kiegyensúlyozott társadalmi berendezkedést magáénak tudható Nagy-Britannia vagy a mostanság oly gyakran példaképpé tett – s sok más szempontból valóban követésre méltó – Spanyolország.

Amennyiben azonban jelenünket vetjük egybe múltunkkal, akkor meglehetősen borús a kép. S ezen az sem segít, ha észrevesszük: a romlás magjait nem a jelenlegi rendszer vetette el. Sőt sarjadjának is már akkor megindult, amikor az egykori hivatalosak még azt mondták, hogy minden nagyon szép, minden nagyon jó. Amikor a hatalom által kijelölt nyilatkozók még fennen hirdették a közbiztonság szilárdságát, már akadtak olyanok közöttük az akkori belügyi apparátus egyébként hűséges, de realisan gondolkodó tisztjei is, akik prognózisukban egy feltartóztatlan

növekedési hullámot mertek jósolni. Hiszen ennek feltételei – s ez bizonyítja a magvetés idejét – már akkor megteremtődtek. Más kérdés, hogy e nézeteknek a hivatalosságok nem örültek, s igyekeztek nem tudomást venni e keserű jövőképről.

Ez a folyamat az elmúlt időszakban felgyorsult. Ma még – kellő távlat hiányában – nem volna célszerű pontos határvonalat húzni annak megállapításánál, hogy az okok között milyen arányban szerepelnek a múlt rendszer által megteremtettek, milyen arányban a társadalmi-gazdasági fejlődés adott fokán normálisnak tekinthetők, milyen arányban a földrajzi térségünkre viszonylagos állandósággal rendelkező, s rendszerfüggetlen, és milyen arányban a rendszerváltás folyamatával összefüggő okok. Az azonban tény, hogy a magyar társadalmat senki nem készítette fel erre a bűnözési hullámra (sőt az utolsó időszakig az „altatás” módszere volt divatos), s nem készült fel erre az elmúlt rendszer elnyomó (benne: a bűnözést elnyomó) gépezete sem.

Nem látszik ugyanakkor az sem megkérdőjelezhetőnek, hogy a diktatúra – mivel a problémák jelentős részét a „szőnyeg alá söpörte”, s mivel működésének egyik alapelve a félelem – kevésbé kedvezett a törvénysértő magatartások tanúsításának, mint a demokrácia hajnala, ami az államgépezet elbizonytalanodásával, jogainak és kötelezettségeinek újrafogalmazásával, a nemzetközi normákkal egybevetően értelmezett egyéni szabadságjogok megnyírálásának kétségeivel küszködik, s amely hatalom erőszakszervezete más háttérhez szokván egy ideig maga sem találta (találja) helyét. Ennek egyik, de nem egyetlen bizonyítéka: a rendszerváltás kezdetét követő majd két éven belül sem sikerült egy közmegegyezésen alapuló rendőrségi törvényt elfogadtatni. (Vélhető, hogy eszerint nemcsak a hatalom közkatonái, de még a tisztjei sem tudják, hogy hol vannak kötelezéseknek és egyben lehetőségeiknek, jogosultságaiknak jogállami határai.) Sőt! A törvénytervezetről folytatott viták tanúsága szerint a kép a társadalom számára mértékadó politikai erők számára sem egyértelmű.

I.1. Jelen és jövő várható számai. Struktúra, dinamika.

A lakosság körében a bűnözéssel, a bűnözőkkel szemben kialakult megnövekedett félelem teljesen érthető és elfogadható, ha a legutóbbi néhány év számadatát tekintjük át. Amíg a 70-es évekre a stagnálás, a 80-as évekre még enyhén (?) emelkedő tendencia volt a jellemző, addig 1989–1991-re már a gyors növekedés. Egyelőre még annak sincs jele, hogy a meglódult számok emelkedésében valamiféle látványos mérséklődésre számíthatnánk. Itt jegyzem meg: a jelenlegi magyar körülmények között elhibázottnak tartok minden olyan helyzetbemutatót, amelyek már több évet átalagolva von le következtetést (pl. az 1976–1985. év átlagát veti egybe az 1986–1990. évek átlagával), akár a 80-as évek kezdetétől megfigyelhető, egyértelműen emelkedő tendencia szerves részének tekinti az 1989–1990. év számain. Világosan látni kell, hogy e két évben a bűnözésben a bűnüldözésben minőségi változás állt be. Az eltérések olyan nagyok, hogy megtévesztő lehet ezeket korábbi számadatokhoz kapcsolni.¹

A dinamika mellett a struktúrában is változás állt be. Ennek legfontosabb ismérve, hogy az iménti növekedés gyakorlatilag a vagyon elleni bűncselekmények rendkívüli elszaporodására vezethető vissza. Az 1971-es bázisévhez képest mintegy két és félszeresére növekedett szám mellett a szándékos súlyos testi sértések 60%-os, a közlekedési bűncselekmények 20%-os növekedése – ami a számokat, azok nagyságrendjét, illetve ezek változását illeti – szinte említésre sem méltó. Ami igazán érzékelhető és jellemző: a vagyon elleni bűncselekmények aránya 1971-ben 56, 1990-ben 78% volt. Az arányromlás tendenciájáról sem lehet a korábbi években beszélni: az 55 és 62% között ingadozott, s 1987-ben is még csak 62% volt. 1987/1988. között a növekedés már 5,4%, amit a következő években előbb 5, majd 6,7 követ.

A másik jelenség, ami a bűnözés – és még inkább a bűnüldözés struktúrájában bekövetkezett változást jelzi: az ismeretlen tettesek számának és számarányának növekedése. A fordulópont itt is 1989. Ettől kezdve már több a fel nem derített, mint felderített bűncselekmény. Az előző évhez képest 1988-ban 1,6%-os bűncselekményszám-csökkenés, az ismertté vált tettesek számának 10%-os csökkenése, az ismeretlenül maradt bűnelkövetők számának 11,2%-os növekedése járult. 1989-ben 21%-os cselekménynövekedést 7,8%-os ismertté vált – és 48,2%-os ismeretlen tetteszám-növekedés kísér. A számsor 1990-ben – az előző rendkívül rossz évhez képest – újabb 51,3%-os cselekménynövekedést jelez, amivel, 24,7%-os ismertté vált és 78%-os ismeretlenül maradt tetteszám-növekedés járt együtt. (Az ismeretlen tetteseket felülmutató számok valójában bűncselekmékről, s nem azok valószínű tetteszámáról adnak információt.)

A latencia nagyságáról, annak változásáról az utóbbi évekből nincsenek információink. Aligha kétséges azonban, hogy a 80-as években végzett mértékadó felmérésekhez képest (elsősorban Korinek és Sajó elemzéseire hivatkozom?) csökkenéssel nem, hanem növekedéssel számolhatunk.

1.2. Új veszélyek, új súlypontok. Az ENSZ súlyozásai.

A külföldi tapasztalatok arra figyelmeztetnek, hogy a kiható – és észrevehetően a bűnüldöző hatóságok erejét már ma meghaladó – bűnözési hullám mellett, mögött és részben azt kiegészítve új bűncselekmények felbukkanására is számítani kell. Az instabillá vált társadalom, a nyugati érték- és normarend „konttraszelektív” befogadása és a társadalom fektészületlensége eme jelenségekre azt vetíti előre, hogy a magyar lakosságnak igen jelentős megrázkódtatások elé kell néznie. Ezek jellemzője azonban már nem a mennyiség az eddig ismeretlen bűncselekményeknek az össz-bűnözésen belüli magas száma és aránya lesz, hanem az új és erőteljes szokatlan minősége. Most fogja meghosszszulni magát az a korábbi, már idézett magabiztos – és jórészt az előző rendszer végő lekeletig ideológiai alapoktól vezérelt – szemlélet, amely visszatérően kinyilatkoztatta, hogy hozzánk bizonyos jelenségek még csak nem is gyűrűznek be, nemhogy elterjednének. Ma már valószínű, hogy szaki nem vitatja a szakemberek közül: „A demokratikus

szabadság árát – úgy látszik – tényleg meg kell fizetni a volumenében nagyobb bűnözéssel.”³

Az ENSZ kiemelt súllyal kezeli és különösen veszélyesnek tekinti a gazdasági bűnözést, a környezet elleni vétkeket, az illegális kábítószert és drogereskedelmet, a terrorizmust, az apartheidet, és azokat, amelyek a nemzet belbiztonságát és a nemzetközi biztonságot sértik. Jól látható, hogy itt csupa olyan cselekmény van felsorolva, amittől a lakosság többsége messze érzi magát. Többségükkel a szakemberek – jórészt elméleti szinten – idehaza is régóta foglalkoztak. Egyesek rendkívüli veszélyeire évek óta – jórészt hiába – figyelmeztetnek, mert a védekezésre a társadalmat mindmáig nem sikerült riasztani. A jelenlegi társadalmi-gazdasági folyamatok (ezek között is első helyen a szociális haláló nélküldöző munkanélküliség) pedig kifejezetten elősegíti ezek terjedését. Vannak köztük azonban olyanok is, amelyekről még a szakemberek is csak részben és csak körben beszélnek, vagy amelyekről úgy gondoljuk (gondoltuk), hogy már túl vagyunk rajtuk. Pedig lehet, hogy a sajátos regionális problémakezelés miatt észre sem vettük (vesszük), hogy máris mennyire részeik társadalmi valóságunknak.

2. A BŰNCSELEKMÉNYEK SÚLYOZÁSÁNAK KÉRDÉSEI

Az új világtrend óhatatlanul igényli, hogy legalábbis újra átgondoljuk: helyesen mérlegelünk-e akkor, amikor a társadalomra veszélyesség fokai szerint rangsorolunk.

2.1. Mitől lesz valami bűncselekmény?

Erre a kérdésre – első megközelítésben bármennyire is banálisnak látszik – feltétlenül válaszolni kell. Még hozzá több okból.

Elsősorban hivatkozhatom arra, hogy nagymértékű – vagy ilyennek kikiáltott – társadalmi változások során (után) a teljes normagenezis felülvizsgálatra szokott kerülni.⁴ (Gondoljunk pl. a Code Penale megszületésére!)

Másodsorban figyelembe kell venni, hogy a kriminológia mindig bűncselekményekhez kapcsolódik. A kriminológus nem deviációkutatót végez, hanem bűncselekményekkel foglalkozik. Akkor is, amikor esetleg annak határterületére érve kriminalizációs-pónalizációs, vagy éppen fordítva dekriminalizációs-depónalizációs problémákat érint. Más szavakkal: a kriminológia tudományának független változója a bűncselekmény.

Amikor azt a kérdést tesszük fel, hogy mitől bűncselekmény valami és miért épp az, ami, s miért nem helyette valami más, akkor a következő további kérdéseket is fel kell tennünk:⁵

- Mit jelent maga a rosszallás (pl. mit jelent a vandalizmus elítélése)?
- Mikor alkalmazták ezt a rosszallást először?
- Kivel szemben alkalmazták?
- Ki állt e rosszallás mögött és ki hajtotta végre a rosszallás nyomában járó szankcióit?
- Milyen ideológiai koncepció adott neki jelentőséget?
- Alkalmazásának melyek a politikai és kulturális kontextusai?

Év	Bűncselekmények száma	Változás az előző évhez (%)	Ismertté vált bűnelkövetők száma	Változás az előző évhez (%)	Ismeretlen bűnelkövetők száma	Változás az előző évhez (%)
1970	122 289		84 863		19 541	
1971	123 147	0,7	88 126	3,85	20 906	6,90
1972	116 373	5,51	90 520	2,72	22 109	5,75
1973	119 290	2,51	83 531	-7,72	21 525	-2,60
1974	111 825	-6,26	76 308	-8,65	21 425	-0,46
1975	120 889	8,11	81 045	6,21	25 488	18,96
1976	129 424	7,06	83 655	3,22	25 498	0,04
1977	123 623	-4,48	82 608	-1,25	25 315	0,72
1978	126 907	2,66	83 645	1,26	27 745	9,60
1979	125 267	-1,29	78 217	-6,49	29 942	7,92
1980	130 470	4,15	77 154	-1,36	34 022	13,63
1981	134 914	4,41	82 354	6,74	35 804	5,24
1982	139 795	3,62	82 104	-0,30	39 400	10,04
1983	151 505	8,38	88 591	7,9	43 883	11,38
1984	157 036	3,65	89 043	0,51	47 692	8,68
1985	165 816	5,07	91 216	2,44	52 700	10,50
1986	182 867	10,28	99 114	8,66	57 583	9,27
1987	188 397	3,02	97 645	-1,48	61 332	6,51
1988	185 344	-1,62	87 844	-10,04	68 203	11,20
1989	225 393	21,61	94 704	7,81	101 080	48,20
1990	341 061	51,32	118 046	24,65	179 953	78,03

Forrás: Egységes rendőrségi, ügyészségi, bünyügyi statisztika tájékoztatói

Ezek a kérdések a nagymértékű változatlanúságra, a fennálló rend megőrzésére építő, eredendően és szükségszerűen konzervatív hatalom és esetleg számos büntetőjogász számára is első megközelítésben „deviánsak”. Ez azonban nem kérdőjelezi meg létjogosultságukat.

Egykor – s nem is oly rég – azt tanultuk az egyetemen, hogy a büntetőjog (természetesen csak a kapitalizmusban) az uralkodó osztály(ok) eszköze az elnyomott osztályok féken tartására. Ma talán senki számára nem volna bántó egy olyan definíció, amely szerint a választópolgárok többségének érdekeit képviselni szándékozó hatalom eszköze a többség vendégek tartott érdekeinek védelmében egy kisebbséggel szemben.

A címkézés formájában megnyilvánuló rosszallás mindig két részből áll: egyrészt meghatározott morális tartalmat hordoz; másrészt meghatározott politikai érdekeket reprezentál.⁶ Jogi szabállyá akkor válik egy ilyen címkézés, ha a politikai érdek a morális hatalomnak oly mértékű fontosságot tulajdonít, hogy az azt kifejezésre juttató tettet mindenki számára kötelezővé, illetve tilalmazottá kívánja tenni.

2.2. Melyek a bűncselekmények súlyosságának kritériumai?

A hatalom által törvényerőre emelt címkézésében különféle módokon a védendő érdekeken belül fontossági sorrendet állít fel. A büntetőjogi szabályok körében ezt elsődlegesen természetesen a normaszegőre kiszabható büntetés súlyossága mutatja. Vannak azonban más mutatók is. Ilyen pl. a norma betartására fordított erőfeszítés.

A közvélemény formálisan vagy informálisan megvalósított címkézése nem mindig esik egybe az előbbivel. Sőt! Alaposabb vizsgálat azt mutatja, hogy élesek az eltérések. A háttérben – bár ez még nem egyértelműen tisztázott kérdés – az eltérő érdekek húzódnak meg, amelyek eltérő érték- és normarendszerben öltenek testet. Az mindenesetre nem vitás, hogy mindkettőnél jelentős szerepet játszanak a hagyományok. Az aktuális érdek-artikuláció mechanizmusa azonban különböző lehet és esetenként az is.

A címkézésnél, az ehhez vezető folyamatainál ugyanakkor további tényezők is szerephez jutnak, mint amilyen pl. a kultúra. A megfigyelések azt mutatják, hogy noha a nemzeti sajátosságok léte nem tagadható: ennél fontosabbak a régióspecifikus jellemzők. Ebből a szempontból – itt nem részletezhető okok miatt és dimenziók mentén – Európa ma három, egymástól markánsan elkülönülő földrajzi kulturális területi egységre oszlik: a jórészt katolikus erkölcs és norma befolyása alatt álló Közép-, és Dél-Európára, a többnyire luteránus etikái magáévá tevő Észak-Európára, továbbá az ortodox morálitáson alapuló Kelet-Európára.

A bűncselekményű nyilvánítás aktusában csakúgy, mint a súlyosság kritériumainak meghatározásában tehát aszerint fedezhető fel – most már visszatérve egyetlen jogforrás befolyása alatt álló államalakulatra – eltérés, hogy melyek a *a*), hatalom, a *b*), többség, valamint *c*), a kisebbség által preferált szükségletek, érdekek, értékrendszer, kulturális, erkölcsi és normalelemek. A különbségeket pedig azon lehet mérni, hogy egyrésztől a hatalom, másrésztől a közvélemény melyik (most már deklarált) normaszéretét hogyan

stempliz, azaz melyik ellen milyen intenzitással lép fel, melyiket milyen energiával üldözi.

Egyazon kérdésfeltevést az eltérő érdekek megjelenítő egyike számára értékes és értelmes, a másika számára értéktelen és provokatív lehet. Hogy ki a nagyobb bűnöző, hogy a társadalomnak ki okoz nagyobb kárt, azt másként vélhető helyesen megválaszolandónak a hatalom és másként a közvélemény (esetleg ez utóbbin belül valamely kisebbség) képviselője. Így pl. feltehető az a kérdés, hogy ki a nagyobb bűnöző:

1. aki – bővített újratermelésben – a harmadik gazdaságban gazdagszik, s itt dogmatát éhbéért olyan embert,
2. aki – a legális gazdaságban munkát nem találva – egyébként lopna, betöme.

A hatalom válasza pl. e kérdésre teljesen egyértelmű: praktikus – továbbá a moralitást a döntéseknél mellőző – felfogástól vezérelve az első tettet gyakorlatilag legtöbbször a maga számára értéktelenné tartja, míg a második ellen kiméltlenül fellép. Ebben teljes mértékben élvezi a közvélemény támogatását, ami (most) azt igazolja, hogy a két értékrendszer gyakran egybeesik. (Úgy is fogalmazhatunk, hogy a hatalom kiszolgálja a közvélemény igényeit.)

A bűncselekmények üldözésének praktikus háttere mindenkor a károkozás. Igaz ez annak ellenére, hogy sokan szeretnék a büntetőjognak kizárólagosan értékorientáló szerepet biztosítani. Nem kevesen vannak, akik ezen túlmenően a büntetés javító hatásában reménykedve tartják elengedhetetlennek a bűncselekmények és a bűnelkövetők üldözését. Valamely tett – végső soron – valakinek, valamely csoportnak, érték- és érdekartikulásra képes és hajlandó rétegnek kárt okoz, s emiatt kerül sor az előbbieket érdekérvényesítésre.

Milyen károkról is van szó? Lényegében két csoporttal állunk szemben: a pénzügyi és a szociális költségekkel. Ezek egyik része az egyénnél, másik része a társadalomnál keletkezik. Anélkül, hogy ezeknek – részben a hazai szakirodalomból is jól ismert⁸ – részletezésére sort kerítenék, megemlítem: a fejlett országok költségvetésének 2–3%-a, a fejlődő országok költségvetésének 9–14%-a megy el csak a bűnügyi ellenőrzésre.⁹ Pusztán jelzésszerűen felsorolva ide tartoznak:

A.) Pénzügyi költségek:

a) büntető igazságszolgáltatási rendszer (rendőrség, ügyészség, bíróság, rehabilitáció, elítélés, áldozati kárenyhítés stb.)

b) egyéni

– áldozatok orvosi költségei, keresetkiesés, vagyoni kár, pszichés sérülés

– nem áldozatokat közvetve érő hátrányok

– pénzben nem mérhető, mint az áldozat hozzátartozóinak fájdalma

– pénzben mérhető, mint az igazságszolgáltatás során elszendvedett idővesztés

– vásárlók magasabb árat fizetnek az eladó biztonságának megszervezése miatt, a bekalkulált árulopás miatt.

2. Szociális költségek:

a) Direkt: a lakosság teljesítőképességét korlátozza, mert máshonnan von el emberi és

b) Indirekt: egy idő után szociális hanyatlásba vihet. Káoszt és hatalmi erőszakot eredményezhet. (Pl. korrupció, kábítószer.) Bűnözés aláássa a központi és helyi politikát, megbomlik a társadalmi béke és stabilitás.

Úgy gondolom, hogy ezeket a kérdéseket – a megváltozott társadalmi viszonyokat figyelembe véve – újból meg kell vizsgálni. Csak az itt felvázolt ismeretek birtokában dönthetünk arról, hogy mi a kriminológia feladata ma, milyen problémamegközelítéssel kinek az érdekeit szolgálja (esetleg akaratlanul is ki). A kriminológus a hatalom szemében soha és sehol nem volt szeretetre méltó ember. Hiszen – ha tényleg a dolgot végzi és nem elvtelenül kiszolgál mindig a hatalom által irányítani és befolyásolni kívánt társadalom gyengeségeire, árnyoldalaira – s ezen keresztül magának a hatalomnak a korlátoltóságára – hívja fel a figyelmet.

JEGYZETEK

1 Vö.: Gönczöl K.: A bűnözés és a bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában. Magyar Jog 1991/11. 646–653. pp. Ld. még a mellékelt táblázatot is.

2 Korinek L.: A látens bűnözés vizsgálatának módszertani kérdései. JPTE Közgazd. tud. kar. Kiadványa VIII. évf. Pécs, 1985. Sajtó A.: Jogtudatvizsgálatok. Kézirat. 1985.

3 Szabó A.: Megjegyzések Szabó Dénes tanulmányához. Magyar Tudomány 1991/4. 413. p.

4 United Nations: Guiding Principles for Crime Prevention and Criminal Justice in the Context of Development and a New International Economic Order. 1981.

5 Sumner, C.: Das Konzept der Devianz neu Überdacht: Zu einer Soziologie der „censures“. Kriminologisches Journal 4/1991. 242–271. pp.

6 Vö.: Sumner i. m. 250. oldalon idézett irodalommal.

7 Vö.: UN Economic and Social Council E/1990/31/Add 1; E/AC.57/1990/8/ADD 1. 4. April 1990.

8 Bakóczy A.: A bűnözés gazdasági következményei és a bűnmegelőzés. In: Szük L. (szerk.): A bűnmegelőzésről II. IM Tudományos és Tájékoztatási Főosztály kiadványai 7. tanulmánykötet. Budapest 1984. 4–50. pp.

9 Ld. a 7. alatti forrást.